

گزارش «فرهنگیختگان» از وضع نامطلوب هدف گذاری سرمایه‌ها در اقتصاد ایران

۶۷ درصد سرمایه‌ها برای طرح‌هایی با ۲۰ درصد پیشرفت

همگام با رشد دیگر بازارها بخش مسکن نیز با رشد همراه بوده و اکنون متوسط قیمت یک متر واحد مسکونی در شهر تهران به بیش از ۲۳ میلیون تومان در مردادماه رسیده است بنابراین طبق آمار منتشر شده وزارت صنعت، معدن و تجارت سرمایه‌گذاری در بخش مسکن همه ساله بالا بوده و تعداد بالای پروانه‌های ساختمانی صادره واحدهای مسکونی نیز گواه همین موضوع است اما این سرمایه‌گذاری براساس یک برنامه هماهنگ و حساب شده صورت نگرفته و رفتار عوامل فعال در بخش مسکن به گونه‌ای بوده که سرمایه‌گذاری در بخش مسکن به عنوان رقیبی جدی برای سرمایه‌گذاری در بخش صنعتی بوده و بخش‌هایی که می‌توانست منجر به افزایش تولید و رفاه جامعه شود اکنون برای فرار از تورم در بخش مسکن به کار گرفته شده است. از طرفی زمانی که از سرمایه‌گذاری در بخش مسکن صحبت می‌کنیم باید نگاهی هم به توسعه روستایی داشته باشیم؛ زیرا که یکی از نمودها و یا مجاری توسعه روستایی اصلاح وضعیت مسکن روستایی است ولی باز هم آنچه از رفتار فعالان بخش مسکن طی سال‌های گذشته و به خصوص سال‌های جاری مشاهده شد؛ توجه آنان به گسترش شهر معطوف بوده و این عامل باعث حاشیه‌نشینی گسترده در شهرها و به فراموشی سپردن توسعه روستایی شده است.

سرمایه‌گذاری پرنوسان خارجی

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی یکی از مهم‌ترین پدیده‌ها در ارتباط با جهانی شدن و گسترش پیوندهای اقتصادی کشورها با یکدیگر و یکی از روش‌های تامین مالی است. امروزه بسیاری از کشورهای جهان به واسطه عدم تامین منابع داخلی برای سرمایه‌گذاری، تمایل شدیدی به جذب سرمایه‌های خارجی پیدا کرده‌اند. از طرفی دیگر نیز معمولاً کشورهای برای استفاده از اثرات تکنولوژی‌های بالا یا کمبود کالای سرمایه‌ای مناسب برای سرمایه‌گذاری، از سرمایه‌گذاران خارجی به عنوان یک فرصت استفاده می‌کنند. آن چیزی که از روند سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برداشت می‌شود این است که این سرمایه‌گذاری به صورت نوسانی بوده و عامل اصلی در افزایش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران، آرایش سیاسی و اقتصادی در اوضاع کشور است. بیشترین مقدار سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشور در سال ۱۳۹۶ و پس از آرایش سیاسی و اقتصادی کشور حاصل از برجام به مقدار ۴۲۵ میلیون دلار صورت گرفت، اما در سال ۱۳۹۸ سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با افت ۳۰ درصدی مواجه شد و به مقدار ۲۵۰ میلیون دلار رسید. همچنین مطالعات تجربی بسیاری نشان داده که سرمایه‌گذاری خارجی بسته به اینکه در چه صنایعی و چه قلمرویی وارد شود، در کشور میزان تاثیرات متفاوت خواهد داشت. اگر سرمایه‌گذاری خارجی در قلمرو صنایع کالاهای اولیه و خام مثل نفت، معدن و محصولات اولیه پتروشیمی وارد شود تاثیرات مثبت چندانی ندارد. اما اگر در صنایع فرآیندی با ارزش افزوده بالا و ساخت کالاهای نهایی یا واسطه‌ای با فناوری بالا وارد شود بسیار مفید و سودمند خواهد بود. تجزیه و تحلیل آمارهای منتشر شده وزارت صنعت، معدن و تجارت، در ارتباط با توزیع بخشی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در سال ۱۳۹۸ نشان می‌دهد که ۷۷ درصد از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در صنایع کالای اولیه و خام، معدن، نفت و گاز صورت گرفته است و عملاً این سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی و افزایش تولید و رفاه جامعه تاثیرات مثبت چندانی نداشته است.

است. مجموع این عوامل طی سال‌های گذشته باعث شده که نسبت فعالیت‌های کارآفرینی و کارآفرینان موفق نسبت به فعالیت‌های شکست خورده در اقتصاد ایران بسیار پایین باشد؛ از طرفی نیز حضور بخش نامولد با درآمدهای بالا و تعهدات کم، هزینه فرصت منابع را برای سرمایه‌گذاری مولد را افزایش داده و نرخ تنزیل را برای پروژه‌ها بالا برده است. لذا تقاضای سرمایه‌گذاری به شدت کاهش یافته است و جویان بیش از حد بخش نامولد فضای اقتصاد کشور را فضایی غیرتولیدی کرده است که انگیزه سرمایه‌گذاری را از فعالان اقتصادی سلب کرده و به همان میزان تمایل آنان را برای حضور در بخش‌های نامولد و دلالتی تقویت کرده است.

ضعف فناوری و رقابت‌پذیری

نبود فناوری و رقابت‌پذیری نیز یکی دیگر از مشکلات سرمایه‌گذاری است. مطالعه طرح و توجیهی و ارزیابی فنی طرح‌های سرمایه‌گذاری در دست اجرا نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری‌های انجام شده در بخش‌های مدرن با فناوری بالا خیلی محدود است دلیل این ضعف هم این است که در بخش مدرن به خاطر ضعف تحقیق و توسعه و دستاوردهای علمی و ضعف فناوری کالای صنعتی گران تولید شده که این کالای تولید شده چندین ماه جنبه ابداع و نوآوری ندارد و بنابراین با قیمت‌های پایینی از سوی خریداران خرید می‌شود. علاوه بر آن حضور بخش نامولد هم مزید بر علت شده و سرمایه‌گذاری در این بخش را بسیار محدود کرده است. وجود بنگاه‌های انحصاری شبه دولتی و دولتی و استفاده از منابع ارزان و بعضاً منابع عمومی قدرت رقابت را از بنگاه خصوصی سلب کرده و عملاً قدرت خلاقیت و نوآوری از فعالان سرمایه‌گذار در کشور سلب شده است و بخش خصوصی مایل به سرمایه‌گذاری نیست. از طرفی نیز پیشرفت فناوری در هر صنعت در رشد متوازن و متعادل در گرو ۴ ابزار است. ابزار فنی، ابزار انسانی، ابزار اطلاعات و علمی، ابزار سازمانی. از چهار ابزار اولی جنبه سخت‌افزاری و سه تای دیگر ماهیت نرم‌افزاری دارند. نحوه سرمایه‌گذاری در کشور به گونه‌ای بوده که به دلیل بهره‌مندی از درآمدهای نفتی، تنها به جنبه‌های سخت‌افزاری در سرمایه‌گذاری صنعتی توجه شده و جنبه‌های بسیار مهم سه گانه نرم‌افزاری مورد توجه قرار نگیرد. همین عامل در طول سال‌های گذشته باعث شده که از لحاظ تکنولوژی و انتقال آن، کشور عملکرد قابل قبولی نداشته باشد و با صرف هزینه‌های بسیار سعی در وارد کردن تکنولوژی و فناوری به داخل کشور داشته باشیم.

سرمایه‌گذاری در مسکن

مسکن یکی از اصلی‌ترین نیازهای هر فرد در طول زندگی است. در هرم سلسله مراتب نیازهای «مازلو» که یکی از مهم‌ترین نظریه‌ها در مورد نیازهای اساسی انسان و برانگیختگی او برای رفع این نیازهاست، مسکن جزء نیازهای زیستی عنوان شده که در اوج سلسله مراتب قرار دارند و بیشترین تاثیر را بر رفتار فرد دارد. به دلیل همین نقش حیاتی مسکن و تلاش افراد برای تامین آن، دولت‌ها نیز برای رفاه شهروندان خود را مکلف به فراهم آوردن مسکن می‌دانند و تلاش می‌کنند دستیابی به مسکن را برای همه طبقات اجتماعی تسهیل کنند. از آنجا که مسکن یک سرمایه ضروری برای جامعه است و چون همیشه تقاضا برایش وجود دارد می‌توان نتیجه گرفت که رونق آن اشتغال و فعالیت در بسیاری از بخش‌های دیگر را در پی دارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در چند سال اخیر

هزینه ایجاد یک شغل جزء صنایع بسیار پرهزینه محسوب می‌شوند، به نحوی که در بخش پالایشگاهی که به عنوان هزینه‌ترین صنعت در ایجاد یک شغل محسوب می‌شود، متوسط هزینه ایجاد یک شغل برابر ۱۲/۸ درصد است. این نسبت برای صنایع فلزات اساسی و شیمیایی برابر ۶ درصد و برای صنعت کانی غیرفلزی برابر ۳/۲ درصد است. بنابراین طی سال‌های گذشته بیشترین سرمایه‌گذاری انجام شده در صنایعی بوده که متوسط هزینه ایجاد یک شغل در این صنایع نسبت به دیگر صنایع بالا بوده و بخش اعظمی از ارزش سرمایه‌گذاری تنها برای ایجاد شغل در این صنایع به کار گرفته شده است. از طرفی با یک برنامه‌ریزی صحیح و سرمایه‌گذاری حساب شده براساس نظریات رشد طی سال‌های گذشته و تشکیل مجموعه‌ای از سرمایه‌گذاری مکمل و متوازن در بخش‌های مختلف اقتصادی می‌شود نتایج بهتری در ایجاد شغل با هزینه کمتر داشته باشیم، اما عملکرد دولت‌ها در بحث سرمایه‌گذاری حاکی از سرمایه‌گذاری پراکنده است که نتوانسته‌اند هیچ گونه توازن و هم‌پیوستگی میان بخش‌های اقتصادی ایجاد کنند.

۱۰۰ سال تراوم ریسک سیاسی- اقتصادی

در ادبیات رایج وقتی از فضای کسب و کار بحث می‌شود عمدتاً به عوامل سهولت کسب و کار پرداخته می‌شود اما در کشورهای جهان سوم یا در حال توسعه علاوه بر عوامل فوق باید عوامل مبنایی، ریسک سیاسی- اقتصادی، حقوق مالکیت و حضور بخش نامولد را هم مورد توجه قرار داد. اساساً در ایران وضعیت فضای کسب و کار ماهیت نهادی دارد به طوری که وضعیت آن انعکاسی از وضعیت نهادی جامعه هم است. در صد سال گذشته ایران به طور مکرر در معرض مجادلات بین المللی و بعضاً داخلی از قبیل اختلافات مشروطه خواهان، اختلاف دولت‌ها و مجلس‌ها بعد از مشروطه، حمله متفقین به ایران، نهضت ملی شدن نفت، کودتای ۲۸ مرداد، وقوع انقلاب اسلامی ایران، رخداد جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، اجرای تحریم‌های بین‌المللی و مناقشه هسته‌ای و صف آرای قدرت‌های جهانی علیه ایران بوده است و این خود افق‌ها و چشم‌اندازها را کوتاه ساخته و فضا برای سرمایه‌گذاری مستمر را نیز بی ثبات ساخته است. از طرفی محیط نهادی که اقتصاد را شکل می‌دهد، تعیین‌کننده‌های اساسی رفتار اقتصادی هستند و بر پویایی‌های کارآفرینی در درون هر کشور نقش کلیدی دارند. ریسک‌های سیاسی- اقتصادی یاد شده در طول سال‌های گذشته، اثر منفی بر شفافیت و قابل پیش‌بینی بودن محیط کلان اقتصادی و اجتماعی، نرخ سرمایه‌گذاری، مدت زمان روی کار ماندن سیاست‌گذار و قابلیت دوام سیاست‌های عمومی داشته که مجموع این عوامل مانع رشد خلاقیت، کارآفرینی و تصمیمات بلندمدت سرمایه‌گذاری می‌شوند.

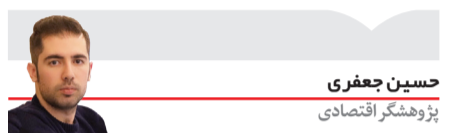
نامولدهای پر قدرت مانع جدی سرمایه‌گذاری

به گفته بسیاری از کارشناسان حضور بخش نامولد در اقتصاد اصلی‌ترین مانع بهبود فضای کسب و کار در کشور است. فعالیت‌های نامولد رقیب سرمایه‌گذاری در تولید ایران عبارتند از: فعالیت نامولد مبتنی بر عایدی سرمایه که شامل ملک بدون استفاده و مورد تقاضا فقط به قصد افزایش قیمت، عایدی سرمایه از محل افزایش قیمت ارز، عایدی سرمایه از محل افزایش قیمت فلزات گرانبها و عایدی سرمایه از محل سفته‌بازی در بورس، بازارهای ناقص و نظام توزیع رانت‌زا، سپرده‌های بانکی و واردات انحصاری و رانتی

موجب رشد بالای تولید و در نهایت افزایش رفاه در جامعه شده باشد، اما این تنها ظاهر قضیه است و برای درک اصل قضیه باید به کیفیت سرمایه‌گذاری در ایران رجوع کنیم. تجزیه و تحلیل آمارهای منتشر شده توسط وزارت صنعت، معدن و تجارت نشان می‌دهد در حال حاضر بیش از ۶۰ هزار طرح سرمایه‌گذاری در دست اجرا وجود دارد که بیش از ۴۰ هزار طرح از این تعداد، معادل ۶۷ درصد طرح‌های سرمایه‌گذاری در دست اجرا این ۶۰ تا ۲۰ درصد پیشرفت فیزیکی داشته و تنها هفت درصد از آنها بیش از ۸۰ درصد پیشرفت فیزیکی کرده و در شرف افتتاح و آغاز فعالیت قرار دارند. این امر حاکی از پایین بودن کیفیت سرمایه‌گذاری در ایران است و با اندکی تأمل متوجه می‌شویم بسیاری از طرح‌های سرمایه‌گذاری در کشور، بدون مطالعه و ارزیابی فنی و اقتصادی پروژه‌ها بنا به مصالح سیاسی و اجتماعی و اعمال سلیقه و نظر شخصی آغاز می‌شود که یا کمتر به نتیجه نمی‌رسد یا مدت زمان اجرای پروژه‌های مختلف سرمایه‌گذاری به قدری طولانی و زمان‌بر است که باعث می‌شود در حساب‌های ملی نسبت سرمایه‌گذاری بالا نشان داده شود، بنابراین با درکی که از کیفیت سرمایه‌گذاری در کشور پیدا کرده‌ایم، می‌توان ابراز داشت که سرمایه‌گذاری در ایران طبق اصل شتاب صورت نمی‌گیرد. اصل شتاب در سرمایه‌گذاری، به یک رابطه دوطرفه میان سرمایه‌گذاری و تولید گفته می‌شود که در بیانی ساده‌تر می‌توان گفت برای یک افزایش معین در تولید چقدر سرمایه‌گذاری لازم است. با وجود بالا بودن نسبت سرمایه‌گذاری به هزینه ناخالص داخلی، همان‌طور که قبلاً نیز اشاره شد، سرمایه‌گذاری طبق اصل شتاب عمل نمی‌کند و با وجود نسبت سرمایه‌گذاری بالا، رشد قابل ملاحظه‌ای در تولید و افزایش رفاه محقق نمی‌شود.

در مشاغل کم هزینه هم سرمایه‌گذاری کنیم

برای بحث در ارتباط با اینکه چقدر سرمایه‌گذاری در ارتباط با ایجاد اشتغال موفق بوده، ابتدا لازم است روند سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف اقتصادی را بررسی کنیم. ایران به دلیل برخورداری از منابع فراوان نفتی و معدن، طی سال‌های گذشته بیشترین سرمایه‌گذاری‌های خود را به صورت نامتناسب در صنعت پالایشگاهی، شیمیایی، فولاد و کانی غیرفلزی انجام داده و این صنایع جزء صنایع پیشرو در کشور محسوب می‌شوند. بیشترین مقدار سرمایه‌گذاری در این صنایع در سال ۱۳۸۵ صورت گرفت و پس از آن با آغاز روند نزولی در سال ۱۳۹۱ به پایین‌ترین مقدار خود رسید. بعد از تغییر دولت و اضمحلال فرآید برجام، بار دیگر سهم این صنایع از سرمایه‌گذاری کل بیشتر شد تا در نهایت با خروج آمریکا از برجام و بازگشت تحریم‌ها، همگام با کاهش سرمایه‌گذاری کل، سرمایه‌گذاری در این صنایع نیز با کاهش روبه‌رو شد. بررسی مقدار سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف اقتصادی کشور نشان می‌دهد به طور متوسط از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۸، سهم صنایع کانی غیرفلزی، شیمیایی، فلزات اساسی و پالایشگاهی از سرمایه‌گذاری کل به ترتیب ۸،۰۹، ۹ و ۹ درصد بوده است و این صنایع به عنوان بزرگ‌ترین صنایع کشور نقش زیادی در ایجاد اشتغال در کشور داشته‌اند، به نحوی که آمارها نشان می‌دهند به طور متوسط از سال ۱۳۸۱ تا سال ۱۳۹۸ به ترتیب ۱۹، ۱۵، ۱۵ و ۹ درصد توانسته‌اند شغل ایجاد کنند. اما آن چیزی که در ارتباط با ایجاد شغل این صنایع مورد بحث است، مربوط به هزینه ایجاد یک شغل در این صنایع است. آمارهای منتشر شده وزارت صنعت، معدن و تجارت، گویای این مطلب است که صنایع یاد شده از لحاظ متوسط

حسین جعفری پژوهشگر اقتصادی

در اقتصاد سرمایه‌گذاری به معنای جریان به کارگیری کالا و خدمات مصرف نشده مناسب است در فرآیند خلق ارزش اقتصادی بیشتر در راستای رشد تولید و افزایش رفاه که در افق‌های بلندمدت ترسیم می‌شود. به عبارت ساده‌تر، سرمایه‌گذاری یعنی خرید کالایی که در حال حاضر مصرف نمی‌شود، اما در آینده فرد به آن نیاز پیدا خواهد کرد و آن کالا برای او سودآور خواهد بود. همان‌طور که در تعریف سرمایه‌گذاری متذکر شدیم، سرمایه‌گذاری از کالا و خدمات مصرف نشده استفاده می‌کند، اما نه هر کالا و خدمتی. کالا و خدمات باید مناسب سرمایه‌گذاری باشند، زیرا سرمایه‌گذاری اولاً از ترکیب مشخصی از کالا و خدمات استفاده می‌کند، ثانیاً کالا و خدمات مازاد بر امور مصرفی باید مناسب سرمایه‌گذاری باشد. همچنین عده‌ای تصور می‌کنند با پول می‌شود سرمایه‌گذاری کرد، اما با توجه به تعریفی که از سرمایه‌گذاری در علم اقتصاد داریم، به این نکته باید توجه کرد که این پول باید ماهی‌آزای کالایی داشته باشد. پس از درک مفهوم سرمایه‌گذاری لازم است نگاهی به روند سرمایه‌گذاری در بازه زمانی بلندمدت داشته باشیم. نرخ سرمایه‌گذاری کل در کشور، از سال ۱۳۶۷ تا سال ۱۳۹۰ بین دو مقدار ۲۵ و ۳۵ درصد در حال نوسان بوده، که بیشترین مقدار خود را در سال ۱۳۷۰ و ۱۳۸۱ داشته است. اما آن چیزی که باعث نگرانی همگان از روند سرمایه‌گذاری در کشور شده، این است که نرخ سرمایه‌گذاری کل از سال ۱۳۹۴ روند نزولی خود را آغاز کرده و از سال ۱۳۹۵ این نرخ به زیر ۲۰ درصد رسیده است؛ با ادامه این روند، سرمایه‌گذاری در سال ۹۸ نیز به مانند سال‌های قبل روند نزولی را تجربه کرده و به ۱۷ درصد رسیده است. در این مطلب، ابتدا مقایسه‌ای از روند سرمایه‌گذاری در ایران نسبت به متوسط جهانی را ارائه و سپس تحلیلی از عملکرد سرمایه‌گذاری در بخش‌های اقتصادی برای ایجاد اشتغال خواهیم داشت. پس از معرفی و تشریح موانع سرمایه‌گذاری در ایران که عمده دلایل آن را می‌توان در سه بخش گسترش فعالیت‌های نامولد، حضور انحصارات شبه دولتی و رشد تورم و نقدینگی تقسیم کرد، در انتها نیز نگاهی به اوضاع سرمایه‌گذاری در بخش مسکن و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران خواهیم داشت.

سرمایه‌گذاری‌هایی که تولید محور نیستند

یکی از متغیرهای مهم در اقتصاد کلان هر کشور، تولید ناخالص داخلی (GDP) است که در علم اقتصاد به صورت ارزش بازاری (ارزش پولی) تمامی کالاها و خدمات نهایی تولید شده در داخل مرزهای یک کشور طی دوره زمانی خاص تعریف می‌شود. آنچه در نمودار به نمایش درآمده، نسبت تشکیل سرمایه ثابت به تولید ناخالص داخلی است که در نگاه اول متوجه می‌شویم نسبت مذکور در ایران در مقایسه با متوسط جهانی، کشورهای خاورمیانه و حتی کشورهای با متوسط درآمد بالا، طی سال‌های طولانی بیشتر بوده و تنها از سال ۲۰۱۵ میلادی به بعد، با حادث شدن شرایط سخت اقتصادی کشور این نسبت، در مقایسه با سه گروه دیگر کمتر شده و در حال حاضر به ۱۷ درصد رسیده است. تصور همگان از بالا بودن این نسبت، طی دهه‌های متوالی این است که باید

